

met het feit dat de gevangenen, zodra zij ernstig ziek bleken te zijn, naar het *Häftlingslager* van Bergen-Belsen werden gezonden.

Naar dat *Häftlingslager* verdwenen begin maart '45 ook twee Nederlanders die zich in Sachsenhausen bij uitstek verdienstelijk hadden gemaakt door er van de vierhonderd *SD*-dossiers tegen politieke gevangenen die uit Vught waren geëvacueerd, ongeveer driehonderd te laten verdwijnen: dit waren Joop Zwart, een in december '41 gearresteerde, communistische illegale werker, die in Sachsenhausen met steun van de communistische kamphiërarchie *Vorarbeiter* was geworden in het aan de *Politische Abteilung* toegevoegde *Kommando*, en de liberale voorman prof. dr. B. M. Telders, die, uit Vught overgebracht, in Sachsenhausen spoedig een van Zwarts naaste medewerkers was geworden. In deel 8 vermeldden wij reeds dat in Sachsenhausen eind januari verdenking rees tegen Zwart en Telders en dat zij door een toeval aan de uitvoering van hun doodvonnis ontsnapten. Met hulp van andere gevangenen konden zij toen onder een andere naam in Sachsenhausen als het ware onderduiken. Met dat al leek het hun veilig, niet daar te blijven. Zij lieten zich begin maart op een lijst plaatsen van gevangenen die naar Bergen-Belsen zouden worden overgebracht. Op 6 april overleed Telders daar aan vlektyphus. Edouard de Nève, een van de eerste 'pilotenhelpers' (en bovendien de man die in de lente en zomer van '41 de publikatie van *Vrij Nederland* had voortgezet), in de herfst van '41 gearresteerd en na tal van wederwaardigheden in september '44 uit Vught in Sachsenhausen beland¹,

niettemin, als altijd, op ons gericht. Wonderlijk, wonderlijk, die tegenstrijdigheid van menselijke belangstelling en aangeleerde haat.

Het ziekenhuisterrein was de zondagse ontmoetingsplaats van vrienden. Op de hoofdstraat kon je 'iedereen' treffen: het leek er een wandelpark, een Kalverstraat in het klein.

Achter het terrein stond het bordeel. 'Wie maakt daarvan gebruik?' vroeg ik, verbaasd dat zoiets in een kamp bestond. 'Is dat voor ons bedoeld?' 'Ja zeker, maar een gevangene, die zichzelf respecteert, gaat er niet heen.' (J. Hemelrijk: *Zeven maanden concentratiekamp*, dl. II: *Sachsenhausen*, p. 56-57)

¹ De Nève (zijn werkelijke naam was Jean Lenglet - in de Eerste Wereldoorlog was hij officier geweest in het Franse leger) had na zijn arrestatie krankzinnigheid gesimuleerd. In april '42 was hij vrijgesproken maar tegelijk was bepaald dat hij voor de duur van de oorlog in een krankzinnigengesticht in Duitsland moest worden vastgehouden. In dat gesticht was hij bijna verhongerd. Eind '43 was hij toen in een brief aan de Duitse rechtbank die hem had vrijgesproken, voor de waarheid uitgekomen. In juli '44 was hij naar Nederland teruggestuurd. Daar bevond hij zich in het concentratiekamp Vught toen dat werd geëvacueerd.